

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav filosofie a religionistiky

Bakalářská práce

Jindřich Suchý

Wittgenstein's Perspicuous Representations
Wittgensteinova přehledná znázornění

Praha 2018

Doc. PhDr. Vojtěch Kolman, Ph. D.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 3. srpna 2018

.....

Klíčová slova: přehledné znázornění, gramatika, životní forma, filosofie jazyka, osmistěn barev, morfologická metoda

Key words: perspicuous representation, grammar, form of life, philosophy of language, color-octahedron, morphological method

Abstrakt

Cílem práce je vysvětlit Wittgensteinův pozdní filosofický pojem přehledného znázornění jako nástroje „řešení“ filosofických problémů. Filosofické problémy jsou ve Wittgensteinově filosofii chápány jakožto pojmové zmatky či nedorozumění a funkce přehledných znázornění spočívá v jejich odstraňování metodami znázorňování spojitostí mezi pojmy. Filosofie je tak chápána jako terapie a její role jako spočívající v negativním úkolu (odstraňování problémů) a úkolu pozitivním (vnášení jasnosti do norem reprezentace). V práci je popisován Wittgensteinův pojem filosofického problému a metodologická východiska, jež jsou následně doprovázena příklady způsobů řešení těchto problémů. V následujících částech práce jsou uvedeni autoři, kteří svými zkoumánými přispěli k rozvoji přehledných znázornění; a barevný osmistěn, který představuje jediný Wittgensteinem systematicky rozvedený způsob přehledného znázornění pojmové oblasti. Přehledná znázornění jsou tak představena jako prostředek tematizace norem lingvistické praxe, předpokladů lidského porozumění světa.

Abstract

The aim of my thesis is to present Wittgenstein's late philosophical concept of perspicuous representations as a tool to “dissolve” philosophical problems. According to Wittgenstein, the problems of philosophy are to be understood as conceptual confusions, or misunderstandings. The role of philosophy consists of dissolving them by presenting connections between concepts. The philosophy is thus conceived as a therapy consisting both of the negative task (of dissolving philosophical problems) and the positive task (of clarifying the norms of representation). The thesis starts with description of Wittgenstein's concept of philosophical problem and of its methodological base. After that, the influence of the important figures such as Hertz, Boltzmann and Goethe is discussed with particular focus on the color-octahedron which represents the only Wittgenstein's systematically developed example of the perspicuous representation. Perspicuous representations are thus presented as an instrument used to represent the preconditions of human understanding of the world.

Obsah

Cíle práce:	7
Metodologická východiska Wittgensteinovy filosofie	8
Filosofický problém a gramatika	8
Východiska studování gramatiky	10
Přehledná znázornění	12
Výklad §122	12
Formy přehledných znázornění	15
Kritika vědeckého světónázoru	18
Systematicčnost přehledných znázornění	20
Genealogie Wittgensteinovy metody	22
Boltzmann a Hertz	22
Goethe	23
Frazerova <i>Zlatá ratolest</i>	25
Gramatika barev	28
Newtonova a Goethova vědecká koncepce barev	28
Osmistěn barev	29
Přínos přehledných znázornění v oblastech lidského poznání	32
Terapeutický pojem filosofie	32
Životní forma jako předpoklad porozumění	33
Závěr	36
Seznam literatury	37

Cíle práce:

Práce pojednává o Wittgensteinově konceptu přehledného znázornění, které je centrálním bodem a výsledkem Wittgensteinovy pozdní filosofické metody. Práce vykládá pojem přehledného znázornění a popisuje různé aspekty metody, které označují Wittgensteinův přístup k řešení filosofických problémů. Tyto problémy, jež jsou chápány jako spočívající v „nepřehlednosti“ pravidel jazyka, jsou řešeny na základě objasnění způsobu, jimiž jsou výrazy běžně užívány. Přehledné znázornění označuje formu prezentace jazyka, která řeší jednak jednotlivé problémy (filosofické otázky typu „co je myšlení?“) či objasňují pojmové oblasti („gramatika barev“) popisováním „gramatických“ souvislostí. Přehledná znázornění jsou tak prostředkem zastupujícím Wittgensteinovu koncepci „terapeutické“ filosofie. Jejím smyslem je v první řadě odstranění nedorozumění.

Práce následně uvádí významné předchůdce Wittgensteinovy metody, kteří svým pojetím problémů i metodami jejich řešení výrazně přispěli ke konečné podobě Wittgensteinovy filosofie a vytvoření konceptu přehledného znázornění. Mezi ně patří pojmová zkoumání vědců Hertze a Boltzmannova; v druhé řadě pak Goethova morfologická metoda. K předchůdcům přehledného znázornění jsou také zařazeny Wittgensteinovy vlastní kritické poznámky ke knize *Zlatá ratolest* (britského antropologa J. G. Frazera), jež slouží jako model pro popsání Wittgensteinova zpochybňování vědeckých metod. V předposledním oddíle je popsán a vysvětlen osmistěn barev, který je uveden jako příklad systematictějšího přehledného znázornění, možné alternativy vědecké teorie.

V závěru je vysvětlena hodnota přehledného znázornění v oblasti kognitivních disciplín, a to v souvislosti s pojmem porozumění a jeho předpokladů jako předmětu zájmu filosofie. Filosofie je odlišena od věd na základě svého zájmu o jazyk, „životní formu“ a účelu svých zkoumání: pochopení normativních rysů lingvistické praxe, pro odstranění či anticipaci pojmových problémů.

Metodologická východiska Wittgensteinovy filosofie

Filosofický problém a gramatika

Filosofické problémy jsou Wittgensteinem chápány jako neporozumění správnému užití výrazů, *gramatické*. Pod pojmem „gramatika“ Wittgenstein rozumí konstitutivní pravidla jazyka a filosofická zkoumání těchto pravidel.¹ Tato pravidla jsou vymezením slovních kombinací, jež mají smysl a také kombinací, jež smysl nemají. Gramatiku nějakého výrazu určuje způsob jeho užití, vysvětlení gramatiky nějakého výrazu znamená objasnění významu daného slova, či smyslu věty.² Tímto pojmem je zaměřena pozornost na fakt, že řeč a (obecně) používání jazyka je pravidly řízená aktivita,³ která se v případě filosofického problému dostává do rozporů. Pojem gramatiky je určením, které odkazuje k normativnímu rozměru poznání (a praxe). Wittgenstein pojem gramatiky odlišuje od zkušenosti, stejně jako dva typy vět: gramatické a zkušenostní. Gramatické věty zkušenosti předcházejí, tj. nemohou být zkušeností potvrzeny ani vyvráceny.⁴ Východiskem této filosofie je, že filosofické problémy jsou problémy gramatické. Wittgenstein tyto (filosofické) problémy přirovnává k nemoci, mluví o nich jako neporozumění běžného užití výrazů. Adekvátní řešení těchto problémů má spočívat Adekvátní řešení těchto problémů nespočívá v jejich zodpovězení, nýbrž v popsání různých způsobů, jimiž je slovo používáno. V takových případech je problém jako neporozumění významu slova objasněn. Neporozumění je upomenutím běžného užití výrazu odstraněno. Obecná forma filosofického problému je tematizována v paragrafu 123 *Filosofických zkoumání*:

*"filosofický problém má formu: nevyznám se v tom"*⁵

Pro filosofický problém je podstatné, že se týká jazyka, není však vymezen pouze explicitní otázkou ve vztahu k použití slov, nýbrž jako nepřehledný stav, z něhož plyne neporozumění. Obecně filosofickou otázku od gramatického nedorozumění odlišuje pouze větná forma. Původ filosofického problému spočívá v přirozeném jazyce, nicméně nemá být řešen konstrukcí jazyka nového, nýbrž skrze zkoumání jazyka stávajícího. Podle Wittgensteinova vysvětlení mají filosofické problémy svůj původ v rozdílu povrchové a hloubkové gramatiky. Jsou přirovnány k rozdílu něčeho, co spatříme povrchním pohledem a toho co lze zahlédnout při

¹ Glock, Hans-Johann. *A Wittgenstein dictionary*. Malden: Blackwell, 1996. str. 150

² Tamt.; str. 150

³ Tamt.; str. 151

⁴ Glock, Hans-Johann., Hyman, John (eds.). *A Companion to Wittgenstein*. West Sussex: John Wiley & Sons, 2017. str. 239

⁵ Wittgenstein, Ludwig. *Filosofická zkoumání*. Praha: Filosofia, 1998. §123

důkladném prohlížení.⁶ Zavádějící povaha povrchové gramatiky, tj. strukturálně podobných vět („*mám bolesti*“, „*mám špendlík*“⁷) nás vede k přehlížení jejich odlišného způsobu používání, hloubkové gramatiky⁸ (možností faktických způsobů užití výrazů). Dalším zdrojem problémů jsou rozšířené intelektuální tendence: usilování o obecnost⁹ či pátrání po dalších vysvětleních tam, kde bychom dané skutečnosti měli vidět jako prafenomény (tj. popisované jevy konstatovat spíše než hledat jejich skrytou strukturu).¹⁰ Filosofie má tudíž ve Wittgensteinově koncepci za svůj předmět problémy spjaté s *pravidly* užití jazyka, které vznikají v důsledku „*nevidění souvislosti*“,¹¹ pročež je třeba do různých pojmových oblastí zprostředkovat vhledy. Tyto vhledy mají za cíl učinit zřejmé souvislosti, jejichž přehlížení v „nepřehledném“ stavu působí problémy. Srozumitelnost je do problému (v první řadě) vnášena prostřednictvím znázornění gramatických vztahů: v elementární formě udáním vhodných příkladů vět v nichž jsou slova obsažena a jejich následným porovnáním. Tímto způsobem lze například objasnit různé významy jednoho slova.

V protikladu k empirickým metodám nemá být ve filosofii problém rozřešen na základě pozorování či experimentem, nýbrž prostřednictvím objasnění správného způsobu užití daného výrazu. Filosofie se tímto přístupem vzdaluje diskurzu „tvrzení faktů“¹² a spočívá spíše ve zkoumání možností¹³ a porovnávání způsobů kterými může být výraz užíván. Jelikož je studování jazyka činěno ve vztahu k jeho běžnému užití, je nutné brát ohled na specifika různorodých pravidel jimiž se různé výrazy (v různých kontextech) řídí.¹⁴ Filosofické problémy nelze tudíž vyřešit teorií, jež „správně“ vysvětlí způsob fungování jazyka, nýbrž z hlediska posuzování jednotlivostí: „terapeuticky“, tj. ve vztahu k specifickému charakteru dané „nemoci.“ Ve Wittgensteinově koncepci filosofie neexistuje nic jako jedna metoda, jež by mohla být mechanicky aplikována k vyřešení jakéhokoliv filosofického problému:¹⁵ *není jedna metoda filosofie, nýbrž různé terapie.*¹⁶

⁶ Hacker, P. M. S. Wittgenstein: *Comparisons and Context*. Oxford: Oxford University Press, 2013. str. 162

⁷ Glock, Hans-Johann. *A Wittgenstein dictionary*. c. d.; str. 154

⁸ Clack, Brian R. *Wittgenstein, Frazer and Religion*. London: Macmillan Press LTD 1999. str. 56

⁹ Wittgenstein, Ludwig. *The Blue and Brown Books*. Kenny, Antony (ed.). Oxford: Blackwell, 2006. str. 17-18

¹⁰ Wittgenstein, Ludwig. *Filosofická zkoumání*, c. d.; §654

¹¹ Tamt.; §122. to je třeba chápat jako vidění *relevantních* souvislostí.

¹² Baker, Gordon P. *Wittgenstein's method: neglected aspects: essays on Wittgenstein*. Malden: Blackwell, 2004. str. 45

¹³ Wittgenstein, Ludwig. *Filosofická zkoumání*, c. d., §90.

¹⁴ Viz. Wittgensteinova poznámka poukazující na potřebu exemplifikace problematického výrazu: Wittgenstein, Ludwig. *Filosofická zkoumání*, c. d.; §340: „*použití je třeba sledovat, nelze uhádnout*“

¹⁵ Baker, Gordon P. *Wittgenstein's method: neglected aspects: essays on Wittgenstein*. c. d.; str. 33

¹⁶ Wittgenstein, Ludwig. *Filosofická zkoumání*, c. d., §133.

Jako příklady různorodých řešení (různých druhů problémů) lze uvést dvě z Wittgensteinových poznámek řešících problémy objasněním gramatiky. První odmítá možnost založení určitého významu slova skrze jeho vztah k *mínění*: „*zkus říci „je tady chladno“ a munit přitom „je tady teplo.“*“¹⁷ A srovnat ji s odmítnutím vysvětlení obecné funkce slov jako spočívající v *reprezentaci* předmětu, shrnuté v obrazu interakce dvou dělníků v jazykové hře, v níž dělník *A* pronáší slova „kostka“, „deska“, „sloup“ načež pomocník *B* požadované předměty rozlišuje a přináší na místa, na něž dělník *A* ukazuje.¹⁸ Tento problematický popis jazyka je objasněn prostřednictvím alternativy srovnání rozmanitých forem jazykové praxe: „*zhotovovat nějaký předmět podle výkresu*“, „*vymýšlet nějaký příběh*“, „*prosít, děkovat, zdravít, proklínat, modlit se*“.¹⁹ V první poznámce je odmítnuta představa, podle níž by měl být smysl nějakého tvrzení konstituován míněním individua, které větu vyslovuje. V druhém popisu je pojem jazyka vztažen k jeho aspektům lidského porozumění a činnosti s použitím slova spjatých. Tímto způsobem jsou odmítnuty metafyzické věty typu „*význam slov spočívá v mínění*“ a „*význam je předmět, který slovo zastupuje*“, jež jakožto obecná tvrzení o významu vytvářejí problémy vedoucí k neporozumění. Řešením těchto problémů je ve Wittgensteinově metodě společné to, že není nesmyslnost podobných výroků dokazována, či pouze tvrzena, nýbrž je postavením do náležitých souvislostí učiněna zjevnou a vede k pochopení opomíjeného aspektu užití slov. Nabídnutím nové možnosti srovnání je možné dosáhnout toho, že problém zmizí.²⁰

Východiska studování gramatiky

Stejně jako problém, spočívá i řešení filosofického problému v pojmu gramatiky. Zájem filosofie o gramatiku spočívá v pouhém popisu normativní praxe. Filosofie nemůže způsob užití jazyka vysvětlit (ve smyslu kauzálního vysvětlení). Termín vysvětlení je ve Wittgensteinově filosofickém diskurzu vyhrazen pro vysvětlení významu slova (jak užíváme termín *správně*) či vysvětlení zdroje filosofických problémů.²¹ Filosofická gramatika taktéž pravidla neurčuje, neboť jejich základ nachází v praxi aplikace těchto pravidel. Gramatika je popisná aktivita, jež má za předmět pravidla určující smysluplnost vět.²² V pojmu gramatiky spočívají důležitá metodologická rozlišení Wittgensteinovy filosofie.

¹⁷ Tamt.; §510.

¹⁸ Tamt.; §5.

¹⁹ Tamt.; §23.

²⁰ Viz. také Tamt.; §464. Je vysvětlením způsobu, jakým Wittgenstein chce řešit problémy spočívající v neporozumění gramatické: „*čemu chci učit, je: od nezjevného nesmyslu přejít k nesmyslu zjevnému.*“

²¹ Glock, Hans-Johann (ed.), *A Companion to Wittgenstein*. c.d.; str. 239

²² Hacker, P.M.S. *Wittgenstein: Comparisons and Context*. c.d.; str. 155

Prvním z těchto rozlišení je metodologická poznámka, podle níž filosofie nestanovuje žádné teze, neboť: „*kdyby někdo chtěl ve filosofii vytyčovat teze, nemohlo by nikdy dojít k diskuzi o nich, protože by s nimi byli všichni srozuměni.*“²³ Tímto tvrzením Wittgenstein poukazuje na skutečnost, že předmětem zájmu zkoumání jsou v první řadě gramatické poznámky, které nejsou ničím než truismy. Mezi zmíněné věty se řadí propozice typu: „*popis reality spočívá ve výrocích o faktech*“²⁴, „*červená je tmavší než růžová.*“²⁵ Tyto poznámky, ačkoliv nejsou vždy bezprostředně zřejmé, nejsou tezemi.

Druhou metodologickou poznámkou je Wittgensteinovo odmítnutí teorií ve filosofické metodě. Těmito teoriemi jsou míněny zejména hypoteticko-deduktivní teorie přírodních věd.²⁶ Jsou také odmítnuty vysvětlující hypotézy, domněnky, idealizace a předpoklady²⁷ odlišných filosofických koncepcí, které jsou podle Wittgensteina pouze projekty vedoucí k neoprávněné metafyzice²⁸ a zneužití jazyka. Filosofie má pouze popisovat gramatiku a odstraňovat pojmové nejasnosti.

V poslední řadě je odmítán dogmatismus, jímž je míněno stanovování „toho, co *musí* být, co nutně náleží znaku, aby mohl fungovat jako jazyk.“²⁹ Tato dogmata lze shledat například ve větách typu „pouze jednoduchá jména mohou označovat jednoduché předměty“³⁰, „pouze fakta mohou zastupovat fakta“³¹, „jazyk musí být spojen s realitou.“³² V těchto kritických stanoviscích proti tradičním metodám filosofie (či vědy) spočívá anti-vědecký a anti-teoretický³³ charakter Wittgensteinovy filosofie, jež má své shrnutí v mottu: „*neuvažuj, nýbrž dívej se!*“³⁴

²³ Wittgenstein, Ludwig, *Filosofická zkoumání*, c. d., §128

²⁴ Hacker, P. M. S. *Wittgenstein: Comparisons and Context*. c.d. str. 165

²⁵ Tamt.; str. 165.

²⁶ Tamt.; str. 166.

²⁷ Tamt.; str. 166.

²⁸ Tamt.; str. 166.

²⁹ Glock, Hans-Johann (ed.), *A Companion to Wittgenstein*. c.d.; str. 49

³⁰ Tamt.; str. 215

³¹ Tamt.; str. 215

³² Tamt.; str. 215

³³ Kolman, Vojtěch. *O čem se nedá mluvit, o tom se musí zpívat: od formy zobrazení k formám života*. Praha: Filosofia, 2017. str. 98

³⁴ Wittgenstein, Ludwig, *Filosofická zkoumání*, c. d., §66

Přehledná znázornění

Výklad §122

Přehledné znázornění je centrálním pojmem Wittgensteinovy pozdní filosofie, jehož smyslem je prostředkování „přehlednosti“ (porozumění vztahům mezi pravidly jazyka) za účelem odstraňování filosofických problémů. Přehledná znázornění ukazují souvislosti mezi problematickými³⁵ aspekty gramatiky a odstraňují tak gramatická nepochopení. Tento pojem označuje rodinu nástrojů či metod, jejichž použití má přivést jasnost do jednotlivých problémů a nechat zmizet filosofické „iluze.“³⁶ Paragraf §122. Filosofických zkoumání je nejobsáhlejším paragrafem vyjadřujícím se k pojmu přehledných znázornění, jejichž interpretací navazují na článek Gordona Bakera: *Philosophical Investigations §122: Neglected Aspects*.³⁷

„Hlavní původ našeho nepochopení spočívá v tom, že nemáme přehled o použití našich slov. – Naše gramatika postrádá přehlednosti. – Přehledné znázornění zprostředkovává porozumění, které spočívá právě v tom, že „vidíme souvislosti“. V tom spočívá důležitost hledání a vynalézání mezičlánků. Pojem přehledného znázornění má pro nás zásadní význam. Označuje naši formu znázornění, způsob, jímž vidíme věci. (Je snad toto „světónázor“?)“³⁸

Ačkoliv Wittgenstein pod pojmem přehledného znázornění explicitně označuje barevný osmistěn, jež se objevuje ve spise *Poznámky o barvách*, existují důvody, proč je třeba hledat a identifikovat přehledná znázornění již ve *Filosofických zkoumáních*. V první řadě je třeba se ptát po kompatibilitě absence něčeho srovnatelného s osmistěnem barev a tvrzením „*pojem přehledného znázornění má pro nás zásadní význam*.“³⁹ Jelikož Wittgenstein mluví o přehledných znázorněních v souvislosti s nepochopením, které stojí za vznikem filosofických problémů, jež jsou řešeny napříč celými *Filosofickými zkoumáním*, stejně jako o způsobu jejich řešení, jsme vedeni k výkladu různých způsobů řešení těchto problémů jako instancí přehledných znázornění.

³⁵ objasňovaným

³⁶ Clack, Brian R. *Wittgenstein, Frazer and Religion*. c.d. str. 56

³⁷ Baker, Gordon P. *Wittgenstein's method: neglected aspects: essays on Wittgenstein*. c. d.; str. 22

³⁸ Wittgenstein, Ludwig, *Filosofická zkoumání*, c.d.; §122. Užívám překlad uvedený in: Kolman, Vojtěch. *O čem se nedá mluvit, o tom se musí zpívat: od formy zobrazení k formám života*. Praha: Filosofia, 2017.

³⁹ Baker, Gordon P. *Wittgenstein's method: neglected aspects: essays on Wittgenstein*. c. d.; str. 23

Jednotlivé pojmy paragrafu, jež jsou využity pro objasnění podstaty filosofického problému i jeho řešení, popisují gramatiku skrze vizuální metafory. Přehlednost gramatiky zde označuje porozumění gramatice, mezi níž se řadí zejména pochopení předpokladů, implikací, kompatibilitnosti či nekompatibilitnosti souvisejících s užitím slov ve větách.⁴⁰ Vidění souvislostí znamená pochopení vztahů mezi gramatikou výrazů, jejich způsobu užití, viz. například Wittgensteinovy poznámky, na nichž je znázorňován pojem „pravidlo“:

„Je to, čemu říkáme „řídít se pravidlem“, něco, co by mohl udělat také jenom jediný člověk jenom jedenkrát v životě? – a toto je přirozeně poznámka vztahující se ke gramatice výrazu „řídít se pravidlem.“ ...“⁴¹

Ve zmíněném případě Wittgenstein řeší problém podstaty pravidla udáním různých příkladů, které lze označit jako „řízení se pravidlem“: *učinit sdělení, dát rozkaz, hrát šachy*⁴² a jejich objasněním prostřednictvím pojmů: *návyky, zvyklosti, instituce*.⁴³ Je odlišena gramatika výrazů „pravidlo“ od „učinit něco pouze jednou“, již je možné shrnout do gramatického „upomenutí“: *„pravidlo není něčím, co by mohl udělat jen jediný člověk pouze jedenkrát v životě.“⁴⁴* Jsou vytvořeny relevantní souvislosti, tj. jsou udány způsoby jimiž jsou gramatiky slov spjaty a způsoby jimiž se odlišují. Objasnění různých typů těchto souvislostí je výsledkem metod přehledného znázorňování. Gramatické problémy ovšem nejsou obecné a jejich řešení lze vysvětlovat pouze uvedením jednotlivých příkladů.

K výsledkům objasnění gramatiky se dospívá prostřednictvím „mezičlánků“, jež označují prostředky, jimiž se dospívá k „vidění souvislostí“, které existují mezi problematickým aspektem gramatiky a aspektem, který je znázorněný mezičlánkem (ve výše zmíněném příkladu jsou vidět souvislosti mezi gramatikou slova „pravidlo“ a gramatikou slovního spojení „učinit něco pouze jednou“). Přehledné znázornění je objasňující funkcí těchto mezičlánků. *„Gramatika je přehledně znázorněna“* znamená, že je prezentována způsobem, který vede (od neporozumění) k porozumění (tj. gramatika je „objasněna“). Tudiž nelze ukázat na žádný objektivní rys, který je shodný pro všechna přehledná znázornění. Dalším ilustrativním příkladem k uvedení do problému přehledných znázornění je wittgensteinovská „koncepte“ významu, resp. způsob tematizace vztahu mezi slovy a jejich významy. Přehledné znázornění tak lze nalézt například v §43. v němž se tvrdí:

⁴⁰ Hacker, P. M. S. *Wittgenstein: Comparisons and Context*. c.d. str. 12

⁴¹ Wittgenstein, Ludwig, *Filosofická zkoumání*, c.d.; §199.

⁴² Tamt.; §199

⁴³ Tamt.; §199

⁴⁴ Tamt.; §199

„Pro velkou třídu případů použití slova „význam“ – i když ne pro všechny případy jeho použití – lze toto slovo vysvětlit takto: význam nějakého slova je způsob jeho použití v řeči.

A význam nějakého jména se někdy vysvětluje tím, že se ukáže na jeho nositele.“⁴⁵

Význam slova je zde přirovnán k jeho způsobu užití (v jazyce či jazykové hře), čímž je objasněn vztah mezi slovy a významy v kontextech v nichž nelze vysvětlit význam slova ukázáním na předmět: například v otázce typu „*co je čas?*“, kterou nelze řešit ukázáním, ani *uspokojivě* zodpovědět větou formy „*čas je to a to.*“⁴⁶ Ve zmíněném vysvětlení slova „význam“ se ovšem nejedná o teorii významu, nýbrž o jeden možný způsob srovnání, „*srovnávací objekt*“⁴⁷ (mezičlánek), nikoliv „*předsudek, jemuž skutečnost musí odpovídat*“⁴⁸ a nejedná se o tedy definitivní určení, nýbrž o určení, které je možné v jistých případech opustit a nahradit jej novou možností (zejména tehdy, když dané srovnání vede k problému). Zmíněnou specifikací pojmu „význam“ je odlišena wittgensteinovská *forma znázornění*, která v protikladu k dogmatickému způsobu myšlení⁴⁹ zkoumá jednotlivé souvislosti mezi gramatikou slov, jejíž pravidla mají základ v ustanovených normách lingvistické praxe. Ve výše zmíněném přehledném znázornění slova „význam“ je porozumění prostředkováno skrze vhodné objasnění výrazu, kterým je rozřešen problém vztahu slov a významů chápaných (desinterpretovaných) jako označovaných entit a neporozuměním, jež může takto vysvětlený pojem významu působit: viz. např. tvrzení o nezničitelnosti významu⁵⁰ formulované ve větách: „*význam musí být něco nezničitelného, neboť musí být možné popsat stav v němž je vše zničeno.*“⁵¹ Filosofický problém v podobných případech spočívá v neuvědomování si nějakého aspektu užití slova,⁵² je tak srovnatelný s aspektovou slepotou⁵³ a řešení spočívá v nabídnutí nové možnosti srovnání. Přehledné znázornění je formou prezentace gramatiky, jejímž výsledkem nejsou žádné definitivní závěry, ani teorie (například teorie významu), nýbrž pouhé prostředky, srovnávací objekty.⁵⁴

Z kontextu řeči o mezičláncích lze porozumět Wittgensteinovým tvrzením: *nezajímáme se o jevy, nýbrž o možnosti jevů*⁵⁵; *filosofie pouze konstatuje to, co jí každý přizná.*⁵⁶ Cílem filosofie

⁴⁵ Tamt.; §43.

⁴⁶ Otázku „*co je čas?*“ nelze *očekávaným způsobem* vyřešit, ale rozřešit ji skrze překlad do způsobů, jak s výrazem „čas“ zacházíme. Tímto způsobem je do jisté míry zpochybněna otázka a je převedena v otázku *formy* „*jaká je gramatika slova čas?*“, „*jak je tento pojem užíván?*“

⁴⁷ Wittgenstein, Ludwig, *Filosofická zkoumání*, c.d.; §131.

⁴⁸ Tamt.; §131.

⁴⁹ Tamt.; §131

⁵⁰ Tamt.; §55.

⁵¹ Tamt.; §55.

⁵² Baker, Gordon P. *Wittgenstein's method: neglected aspects: essays on Wittgenstein*. c.d.; str. 30, 31.

⁵³ Wittgenstein, Ludwig, *Filosofická zkoumání*, c.d.; XI. str. 272

⁵⁴ Tamt.; §131.

⁵⁵ Wittgenstein, Ludwig, *Filosofická zkoumání*, c.d.; §90.

⁵⁶ Tamt.; §599.

není objevení nových faktů, ani tvorba teorií, ale adekvátní tematizace gramatiky, jež je předpokladem porozumění. Tato gramatika je ustanovena v pravidlech běžně užívaného jazyka a potřeba jejího projasnění vzniká teprve tehdy, když se dostává do rozporů. Měřítkem úspěšnosti přehledného znázornění (mezičlánku) je, zda řeší problém formy „*nevyznám se v tom*“, jež není odstraněn skrze argument, nýbrž projasněním aspektu problematického fenoménu. Zde se nachází subjektivní aspekt přehledných znázornění.⁵⁷ V případě použití slova se skrze podání vhodné souvislosti nesmyslnost stává zjevnou⁵⁸, není dokázána. Konkrétní filosofické problémy mohou nabývat různorodých podob v důsledku gramatických specifik užívaných výrazů. Je proto nutné studovat gramatiky problematických výrazů a metody přizpůsobovat aktuálním problémům, tedy zaměřovat se v první řadě na jednotlivosti a rozdíly⁵⁹ pravidel užívaných slov. Řešení nelze anticipovat⁶⁰ obecnou teorií jež mají formu „*musí se to mít tak a tak*.“⁶¹ Filosofie také nerozšiřuje poznání novými objevy (s touto formou poznání se lze setkat v řešení matematických problémů). Gramatika nemá být vytvářena, nýbrž přehledně znázorňována, tj. objasňována jako rozměr lidského porozumění, který je bez přehledného znázornění pouze netematický a projevuje se pouze v praktickém užití slov (jako praktiky, které předpokládají výuku). Přehledné znázornění se takto stává tematickým, kvalitativně odlišným typem porozumění od porozumění praktického (jazyk nikoliv pouze aplikovaný, ale zkoumající tuto aplikaci). Filosofie se na jevy zaměřuje do té míry, do jaké působí problémy, či je studuje s cílem těmto problémům předcházet.

Formy přehledných znázornění

Přehledné znázorňování má ve Wittgensteinově filosofii rozmanité podoby, jejichž styčným bodem je zejména to, že jsou výsledkem úsilí o dosažení porozumění vlastností norem lingvistické praxe. Gramatické souvislosti, jejichž objasňování má Wittgenstein ve *Filosofických zkoumáních* na mysli jsou v nejelementárnější formě větami typu „*gramatika slov „věděti“, je zjevně úzce příbuzná s gramatikou slov „dověst“, „být s to“ ...*“⁶² jež je Wittgensteinův způsob řešení filosofické otázky „*co je vědění?*“, jejím přeložením do otázky formy „*jaká je gramatika slova věděti?*“ V podobných větách jsou odlišovány významy slov na

⁵⁷ Kober, Michael (ed.). *Deepening Our Understanding of Wittgenstein*. Amsterdam - New York: Rodopi, 2006. str. 35

⁵⁸ Wittgenstein, Ludwig, *Filosofická zkoumání*, c.d.; §464.

⁵⁹ Tamt.; §52.

⁶⁰ Tamt.; §340: „*jak nějaké slovo funguje, se nedá uhádnout. Musíme pozorovat jeho způsob používání a z toho se učit...*“

⁶¹ Tamt.; §131.

⁶² Tamt.; §150.

základě pozorování jejich způsobů užití a výsledkem těchto vět jsou udání stejných či odlišných významů slov. Za nejjednodušší formu přehledného znázornění lze tedy označit *srovnání* dvou či více slov a může mít podobu prostého výčtu různých vět či slovních spojení. Či mohou být výsledkem věty forem „*gramatika a je odlišná od gramatiky b*“ a „*gramatika c je podobná gramatice a.*“ Obdobným způsobem postupuje Wittgenstein i v řadě dalších případů.

K mezičlánkům, jež Wittgenstein využívá pro objasnění jednotlivých úseků gramatiky, se taktéž řadí pojem „obrazu.“ Tj. vizuálních analogií, na kterých jsou řešeny problémy skrze vytvoření analogických rysů za účelem „vidění souvislostí“ mezi studovanými fenomény. Jedním z těchto problémů je filosofická otázka (gramatické nedorozumění) zda jsou popisované jazykové hry (spočívající pouze z příkazů), neúplnými částmi jazyka. Jazyk je přirovnáván k městu, „... *které je složeno ze spleti uliček a náměstí, starých a nových domů a domů s přístavbami z různých dob; vše toto je obklopeno množstvím nových předměstí.*“⁶³ Způsob, jímž obraz řeší problém se zakládá na pochopení podobnosti mezi absencí ostrých a objektivních kritérií pro to, co lze nazývat městem (úplným jazykem) a co již ne. Tyto souvislosti doplňuje Wittgenstein otázkou: „*a při kolika domech nebo ulicích začíná město být městem?*“⁶⁴ a spojitostí s představami různých historických proměn jazyka. Pojem obrazu je Wittgensteinem taktéž využíván kriticky,⁶⁵ například ve spojitosti s augustinovskou koncepcí jazyka (analogií Wittgensteinovy „obrázkové teorie“), která se rovná gramatickému nedorozumění, zjednodušujícímu pojetí jazyka, jež lze třeba objasnit přehlednými znázorněními, jinými možnými podobnostmi, například srovnáním jazyka s pojmem hry coby pravidlem řízené aktivity.

Důležitým prostředkem znázorňování gramatických souvislostí je Wittgensteinův pojem *jazykové hry*. Tento pojem je využíván pro objasnění podobností a odlišností ve způsobu užití slov. Wittgenstein vymezuje metodologický prostředek „jazykové hry“ jako: činnosti řízené pravidly a slova, jež jsou s těmito činnostmi spjata.⁶⁶ Tyto „hry“ mají rozmanité formy, jež se vyznačují podobnostmi i odlišnostmi, nemají však žádný esenciální rys.⁶⁷ Jazykové hry zastupují úzce vymezený celek jazykové praxe, jejíž specifické okolnosti slouží k popsání problematické gramatiky. Způsoby, jimiž tyto uměle vytvořené situace fungují jako mezičlánky⁶⁸ pro znázornění různých aspektů gramatiky, lze pochopit z příkladů jazykových

⁶³ Tamt.; §18.

⁶⁴ Tamt.; §18.

⁶⁵ Tamt.; §222. §115. §1.

⁶⁶ Tamt.; §23.

⁶⁷ Tamt.; §67.

⁶⁸ Mezičlánek, jež nám umožňuje k sobě vztahovat různá použití pojmů (chápat, pravidlo, být sto)

her na nichž Wittgenstein popisuje rozvíjení číselných řad.⁶⁹ Věty typu „*nyní pravidlo chápe*“, „*nyní má příslušný počítetek*“ a podobné věty, jež mají sloužit k objasnění slova „chápaní“, jsou posuzovány z hlediska různých možných situací, které slouží jako předpoklady smysluplného užití těchto vět a vrhají světlo na souvislosti gramatiky těchto výrazů. Filosofický problém „chápaní je duševní stav“ lze přehledně znázornit vynalezením jazykové hry, ve které je žák ovlivněn omamnou látkou.⁷⁰ Díky vytvořené situaci (v níž žák pravidlo rozvíjí nesprávně, přestože má odpovídající počítetek, duševní stav) je vrženo světlo na odlišnost zkoumaných gramatik: „*nyní pocítuje odpovídající počítetek chápaní, nicméně nelze právem říci, že skutečně chápe.*“ Daná situace ukazuje, že souvislost obou pojmů je nepodstatná, založena pouze ve *zkušenosti* pozorování dvou průvodních jevů a spojení „duševní stav“ tudíž neposkytuje kritérium pro správné posouzení gramatiky slova „chápat.“ Podobným způsobem lze dále studovat souvislosti gramatiky „chápaní“ s pojmy pravidla, mínění, napadnutí příslušného algebraického vzorce.⁷¹

Metody přehledného znázorňování nejsou mechanickými procedurami a jsou analogické spíše kreativním vynálezům,⁷² pro jejichž podobu nelze udat žádnou obecnou restrikcí.⁷³ Identita přehledného znázornění spočívá v chápaní filosofických problémů jako problémů nepřehlednosti gramatiky, jež se prostřednictvím mezičlánku nechá zmizet (z tohoto důvodu není přehledné znázornění vlastností mezičlánku). Předpokladem dovednosti vytvářet přehledná znázornění jsou metodologická východiska Wittgensteinovy filosofie (zastoupená zejména pojmem „gramatika“) a následné rozvíjení těchto způsobů řešení: „*práce filosofa spočívá v tom, že se za určitým účelem vzpomínky snášejí dohromady.*“⁷⁴ Kromě Wittgensteinových příkladů porovnání slov, gramatických vět, analogií, popisu jazykových her se v jeho díle lze setkat se zavedením notace “=” a “∈”, která rozlišuje dva způsoby užití slova „je“⁷⁵, či řadou partikulárních objasňování problémů skrze metafory a Wittgensteinův vlastní kreativní vynález barevného osmistěnu (přehledné znázornění doplněné vizuální metaforou gramatických souvislostí). Čím se metody přehledných znázornění vyznačují je způsob práce s výše zmíněnými prostředky, které Wittgenstein využívá pro objasnění gramatiky a jež svými slovy „naše forma znázornění“ odlišuje od jiných způsobů reprezentací jazyka (gramatiky).

⁶⁹ Wittgenstein, Ludwig, *Filosofická zkoumání*, c.d.; §143, §151.

⁷⁰ Tamt.; §160.

⁷¹ Tamt.; §152.

⁷² Baker, Gordon P. *Wittgenstein's method: neglected aspects: essays on Wittgenstein*. c.d.; str. 44.

⁷³ Tamt.; str. 31

⁷⁴ Wittgenstein, Ludwig, *Filosofická zkoumání*, c.d.; §127.

⁷⁵ Glock, Hans-Johann (ed.), *A Companion to Wittgenstein*. c.d; str. 244

Wittgensteinova forma prezentace kontrastuje zejména pojetí jazyka jako něčeho, co lze náležitě studovat na základě zkušenosti, či teoretickému způsobu vyobrazení jazyka.

Kritika vědeckého světového názoru

Pojem⁷⁶ přehledného znázornění se vyznačuje jistými rysy, jež jej odlišují od vědeckých koncepcí. Wittgenstein, kromě kritiky vědecké metodologie ve filosofii kritizuje také představu, podle níž je vědecká metoda nadřazeným prostředkem získávání poznání⁷⁷, či že vědecké poznání je nadřazené jiným typům poznání.⁷⁸ Filosofické poznání se od vědeckého liší, jelikož jeho předmět nelze řešit empirickým zkoumáním a vztahuje se k pojmovým „zmatkům.“ Tyto problémy nelze řešit konstrukcí teorie, jež se chápe jako systém myšlenek a kterým se usiluje o vysvětlení nějakého fenoménu, nýbrž tematizací norem reprezentace: „*chceme pochopit něco, co nám už nezakryto leží před očima.*“⁷⁹ Ve filosofii nejsou činěny nové objevy, neboť všechny informace jsou již známé a je potřeba pouze lepšího pochopení problému. Tj. je potřeba rozlišení pravidel výrazů, objasněním způsobu jejich užití a vzhledů do rozdílů, jež se skrývají v hloubkové gramatice. Tímto způsobem Wittgenstein například nechává „zmizet“ problém soukromého jazyka, znázorněním jazykových her, na nichž připisujeme pocity lidem a jiným bytostem.⁸⁰ Čeho je tímto dosaženo není nové vědění, ale porozumění, jež spočívá ve vidění souvislostí, chápání rolí a vztahů mezi použitím slov v jazykových hrách. Wittgensteinova přehledná znázornění přichází s metodologickou ideou, podle níž je možné se cosi naučit, bez objevení něčeho nového, pouhým uspořádáním známých pravidel jazyka.⁸¹ Pokud se tedy ve filosofii mluví o dosažení určitého vědění, netýká se toto vědění ničeho jiného než způsobu, jakým fungují pojmy a jakým způsobem jsou tyto pojmy provázané. Oproti tomu stojí vědecké, tj. teoretické porozumění, jež vzniká konstrukcí teorií a ověřováním hypotéz. Tyto teorie se s novými objevy taktéž mohou měnit a konceptuální proměny mohou dávat vzniknout novým pojmovým zmatkům. Filosofie jako konceptuální kritika takto může vědu doplňovat. V poskytování přehledných znázornění ovšem také spočívá základní protivědecký prvek Wittgensteinovy filosofie.

⁷⁶ Ve výkladu vycházím z kapitoly *Wittgenstein's anti-scientific worldview* z: Beale Jonathan, Kidd Ian James (eds.). *Wittgenstein and Scientism*; Oxon: Taylor & Francis, 2017. str. 59

⁷⁷ Beale Jonathan; Kidd, Ian James (eds.), *Wittgenstein and Scientism*. c.d.; str. 59

⁷⁸ Tamt.; str. 59

⁷⁹ Wittgenstein, Ludwig, *Filosofická zkoumání*, c.d.; §89

⁸⁰ Beale Jonathan; Kidd, Ian James (eds.), *Wittgenstein and Scientism*. c.d.; str. 59

⁸¹ Tamt.; str. 62

O své ideji přehledných znázornění Wittgenstein uvažoval jako o světonázoru, který soupeří se světonázorem vědy. V tomto stanovisku lze spatřovat vlivy Goethovy morfologické metody a jejího rozvinutí v díle Oswalda Spenglera. Oba Wittgensteinovi předchůdci sdílejí dvě přesvědčení. V protikladu k vědecké metodologii ve svých zkoumáních neoperují s pojmem kauzality; neusilují o kauzální vysvětlování. V druhé řadě poté využívají uspořádávání známých fenoménů, čímž má být dosaženo efektu vytvoření souvislostí (či spojitostí) a vržení světla na rozmanitost fenoménů (u Goetha tím má být spatřena zakládající jednota v rozmanitosti jevů). Takto dosažené porozumění se od vědeckého liší. V protikladu k této metodě je to, co Wittgenstein nazývá jako „vědecký světonázor“ charakterizováno dvěma stanovisky: Vědecké poznání je jedinou formou poznání, jež existuje. A dále: abychom se něco naučili o fenoménech, je třeba dosahovat nových objevů.⁸² Tato epistemologická tvrzení jsou výše zmíněnými autory a jejich metodami zpochybněna spolu s Wittgensteinovým odmítnutím přesvědčení, podle něhož je vědecké poznání jediným oprávněným zdrojem porozumění či získávání vědění.⁸³ Názorné příklady zpochybnění těchto nároků ve Wittgensteinově filosofii reprezentují přehledná znázornění pojmů myslí, lidské přirozenosti, kauzality, vědomí, racionality, svobodné vůle, estetické zkušenosti.⁸⁴ Touto formou reprezentace se lze naučit způsob řešení filosofických problémů, porozumět pojmové struktuře jazyka a řešení jiných problémů obdobného charakteru.

Pro přehledná znázornění jakožto světonázor má významnou roli Spenglerova kniha *Zánik západu*, v níž Spengler poskytuje cosi, co označuje jako „komparativní morfologii kultur.“ Goethem zavedený pojem morfologie je vymezen jako věda o formách žijících organismů a jejich struktur, jejímž smyslem je nalezení zakládajících jednot napříč rozličnými mnohostmi rostlin a zvířat. Spengler ve své koncepci historie odmítá myšlenku, podle níž by role historika měla spočívat v shromažďování vědeckých faktů a na jejich základě podávat vysvětlení. Podle jeho vlastního mínění není možné historii porozumět na základě série zákonů (tj. kauzálních zákonů).⁸⁵ Místo toho navrhuje fyziognomickou koncepci světové historie. Historické události jsou namísto pojmů zákonů studovány v pojmech morfologických vztahů: analogiemi mezi významnými historickými obdobími, událostmi a postavami. Pro pochopení role, jež v historii zaujímá Napoleon je třeba spatřovat analogie mezi životy velkých vůdců jimiž byli Julius Caesar a Alexandr Veliký.⁸⁶ Porozumění je takto poskytováno na základě vidění souvislostí

⁸² Tamt.; str. 63

⁸³ Tamt.; str. 64

⁸⁴ Tamt.; str. 64

⁸⁵ Tamt.; str. 65

⁸⁶ Tamt.; str. 65

mezi historicky relevantními fenomény, jehož protějškem jsou ve Wittgensteinově filosofii gramatika slov, vět a jazykové hry. Morfologickou metodou se dospívá k apriorní formě poznání, jehož se dosahuje pozorováním spojitostí mezi pojmy (či jinými jevy).⁸⁷ Vidění „rodových podobností“ mezi pojmy tak například znamená identifikovat společný rys obou pojmů.⁸⁸ Identifikaci těchto vztahů není dosahováno empirických objevů (či získávání informací) nebo konstruování teorií.⁸⁹ Wittgensteinova kritika vědeckého světového názoru má svůj hlavní důvod ve vzniku pojmových problémů, jako důsledků vědeckých metod. Tyto problémy mají příčiny v předpokladech všeobecné aplikovatelnosti vědeckých metod, tj. jejich uplatnění na nevědecké oblasti.⁹⁰ Zdánlivá podobnost obou diskurzů (vědeckého i filosofického) se rovná zavádějící analogii, již Wittgenstein označuje slovem „obraz“, který se svým zobecněním může proměnit do celého světového názoru⁹¹, způsobu vidění světa. Wittgenstein proto v jistých případech označuje vědecký postoj jako manifestaci tohoto zavádějícího obrazu⁹² a zmíněný problém neshledává pouze v oblasti teoreticko-filosofické, nýbrž také v oblasti filosofie náboženství⁹³, a také v kritických poznámkách Frazerovy knihy *Zlatá ratolest*. Z těchto důvodů důrazně odlišuje svá zkoumání od zkoumání filosofických a o své metodě uvažuje jako o formě znázornění, jež kontrastuje vědeckému světovému názoru. Wittgensteinova forma znázornění obsahuje taktéž důsledné odlišování empirického od pojmového; ve směšování obou typů zkoumání shledává hlavní původ nesmyslných, „metafyzických vět.“

Systematická přehledná znázornění

Otázku, zda mohou být přehledná znázornění systematická je třeba pojímat v první řadě ve vztahu k Wittgensteinovým výrokům o struktuře jazyka. Jazyk podle Wittgensteina není formální jednotou, nýbrž neredukovatelnou pluralitou.⁹⁴ Wittgenstein odmítá příměr jazyka k formálnímu kalkulu⁹⁵ či jiným modelům (včetně traktátovské obrázkové teorie), které chtějí podávat dogmatický výklad způsobu jakým jazyk funguje. Podobné analogie jsou nahrazeny „dynamickým“ modelem jazykové hry.⁹⁶ Jazykové hry mají být studovány na základě „rodových podobností.“⁹⁷ Takto popsaná struktura následně vytváří předobraz

⁸⁷ Tamt.; str. 65

⁸⁸ Tamt.; str. 65

⁸⁹ Tamt.; str. 65

⁹⁰ Tamt.; str. 72

⁹¹ Tamt.; str. 72

⁹² Tamt.; str. 73

⁹³ Tamt.; str. 72

⁹⁴ Wittgenstein, Ludwig, *Filosofická zkoumání*, c.d.; §108.

⁹⁵ Wittgenstein, Ludwig, *The Blue and Brown Books*. c.d.; str. 16-17

⁹⁶ Glock, Hans-Johann (ed.), *A Companion to Wittgenstein*. c.d.; str. 246

⁹⁷ Wittgenstein, Ludwig, *Filosofická zkoumání*, c.d.; §67.

Wittgensteinových dalších zkoumání. Výše zmíněné pojmy jsou metodologickými prostředky, jež zabraňují jazyk nahlížet jako předem stanovený systém,⁹⁸ nýbrž jej umožňují zkoumat coby rozmanitost forem jazykových praxí, jejichž aspekty mají být teprve následně uspořádávány. Řád má být v jazyce teprve vytvářen a jeho podoba bude v jistém ohledu arbitrární: závislá na účelu rozčlenění studovaných pojmů a našich osobních sklonech.⁹⁹ Toto je výhodou Wittgensteinových metodologických prostředků, které připouštějí rozmanitost možných srovnání:

„Chceme do našeho vědění o způsobu používání řeči zavést řád: řád vytvářený k určitému účelu; jeden z mnoha možných řádů; nikoli řád v absolutním smyslu...“¹⁰⁰

Není pouze jeden způsob, jak vytvořit řád, nýbrž různé (potenciálně) užitečné vyjádření stejných gramatických pravidel.¹⁰¹ Pojem přehledného znázornění připouští celkový popis gramatiky nějaké oblasti, tam kde pojmové nepřehlednosti jsou, či být mohou. Wittgenstein takto poskytl dvě odlišné klasifikace psychologických pojmů.¹⁰² Následně také „genealogický strom“ pro tyto pojmy stejně tak i pro číselné pojmy.¹⁰³ Takto popsaná pravidla se nemají vyznačovat „přesností“, nýbrž pouze vytvářet kompletní přehlednost pro vše, co může v dané oblasti vyvolat nejasnosti.¹⁰⁴ Pokud ovšem mluvíme o kompletním výčtu pravidel v jejich totalitě, je třeba brát ohled na skutečnost, že spojení „všechna pravidla“ je problematické (i pro jeden termín), neboť jasná kritéria identity existují pouze pro kodifikovaná pravidla typu pravidel šachu.¹⁰⁵ Přehledná znázornění jednoho úseku mohou být vyčerpávající tak, jak si to zkoumání dané oblasti vyžaduje.¹⁰⁶

⁹⁸ Tamt.; §3.

⁹⁹ Tamt.; §17

¹⁰⁰ Tamt.; §132.

¹⁰¹ Glock, Hans-Johann (ed.), *A Companion to Wittgenstein*. c.d.; str. 246

¹⁰² Tamt.; str. 246

¹⁰³ Tamt.; str. 246

¹⁰⁴ Tamt.; str. 246

¹⁰⁵ Tamt.; str. 246

¹⁰⁶ Tamt.; str. 246

Genealogie Wittgensteinovy metody

Přehledná znázornění mají své předchůdce ve zkoumáních autorů, jimiž byla ovlivněna Wittgensteinova vlastní metoda. Mezi ně patří zejména Ludwig Boltzman, Heinrich Hertz, Johann Wolfgang Goethe a následně Wittgensteinovy vlastní úvahy v jeho kritice britského antropologa J. G. Frazera. První tři autoři sdílejí požadavek jasnosti a je pro ně charakteristický způsob myšlení, který Wittgenstein označuje za „světonázor, typický pro naši dobu“, ¹⁰⁷ způsob myšlení na který Wittgenstein navazuje ve vytváření svých „objasňujících“ prostředků. Jedním z těchto prostředků je tzv. *model ptačího oka*¹⁰⁸, který lze chápat jako druh přehledného znázornění, (zjednodušeně) reprezentující celek nějaké oblasti bádání. Ve Wittgensteinově filosofii tuto systematictější formu přehledného znázornění zastupuje *barevný osmistěn*.

Boltzmann a Hertz

Vlivy na Wittgensteinovu filosofickou metodu lze nalézt ve spisech vlivného fyzika Ludwiga Boltzmann. Boltzmann měl vliv především na Wittgensteinovo rané dílo *Tractatus logico-philosophicus*, avšak některé z důležitých motivů v pojetí přístupu k filosofickým otázkám přetrvaly až do Wittgensteinovy pozdní filosofie. V jeho díle lze nalézt shodný motiv Wittgensteinova zpochybňování smysluplnosti některých otázek, za něž Boltzmann považuje například otázky typu „*jaká je hodnota života?*“ či snahu o vysvětlení nejjednodušších a nejjednodušších fyzikálních zákonů.¹⁰⁹ Takové otázky označuje za překračující „zákony myšlení“, a tudíž je chápe jako nesmyslné. Obdobně jako Wittgenstein tyto problémy přirovnává k nemocem, k optickým iluzím a za cíl filosofie považuje řešení podobných problémů. Filosofie má tyto otázky nikoliv zodpovědět, nýbrž nás jich postupně zbavit.¹¹⁰ Tímto způsobem mají být opuštěny zejména „staré“ filosofické otázky.¹¹¹ V Boltzmannových spisech je také opakovaně vznesen požadavek po čemsi, co je označováno jako *přehledný vyčerpávající popis*, či *celkový přehled*.¹¹² Boltzmann si všímá, že absence přehlednosti v dané oblasti bádání, může vést k problémům, které zabraňují jejímu dalšímu postupu a rozvoji.¹¹³ Tímto způsobem může rozvoji poznání přispět pouhý grafický model, jež umožňuje vizuální přehlednost nějakého celku, jak jej nalezneme v Wittgensteinova *osmistěnu barev*. Ačkoliv

¹⁰⁷ Wittgenstein, Ludwig. *Philosophical occasions: 1912-1951*. Klagge James C., Nordmann Alfred (eds.). Indianapolis: Hackett, 1993. str 133

¹⁰⁸ Clack, Brian R. *Wittgenstein, Frazer and Religion*. c.d. str. 59

¹⁰⁹ Glock, Hans-Johann (ed.) *A Companion to Wittgenstein*. c.d.; str 118

¹¹⁰ Tamt.; str. 119

¹¹¹ Tamt.; str. 119

¹¹² Clack, Brian R. *Wittgenstein, Frazer and Religion*. c.d. str. 59

¹¹³ Tamt.; str. 59

Boltzmann svůj pojem přehlednosti nikdy detailně nevysvětluje, je pravděpodobné, že svůj požadavek přehlednosti gramatiky (který je důležitý taktéž v matematickém důkazu) přejímá Wittgenstein právě odtud.¹¹⁴

Dalším významným fyzikem, který ovlivnil Wittgensteinovu metodu je Heinrich Hertz. Styčné body k Wittgensteinově metodě lze vyzkoušet v řešení otázek typu „*co je síla?*“, „*co je elektrina?*“, jež se podle Hertzova mínění vyznačují rysem „tajemnosti.“ Hertz se táže, proč nám činí obtíže otázka po podstatě těchto jevů, a nikoliv již u jevů jakými jsou rychlost či zlato.¹¹⁵ Odpovědi jsou podle něj *souvislosti*, které k pojmům vážeme a jež u prvních dvou zmíněných pojmů v důsledku nepřehlednosti (jako důsledek komplexity těchto vztahů) vedou k rozporům. Tato nejasnost vede k otázce po podstatě síly, kterou ovšem nelze zodpovědět nalezením nových vztahů (jež od otázky očekáváme: nových faktů o síle, které neznáme¹¹⁶), nýbrž projasněním aktuálně známých souvislostí.¹¹⁷ Tímto projasněním otázka není zodpovězena, ale zmizí.¹¹⁸ Wittgenstein tento vhléd přenáší například na otázky typu „*co je čas?*“, „*jaká je podstata myšlení?*“, které mohou činit obdobný problém v důsledku chápání času jako záhadné entity či slova „myšlení“ jakožto mentálního procesu a jež lze odstranit prostřednictvím objasnění významu uvedením vhodných příkladů vět (nebo jiného přehledného znázornění).

Goethe

Mezi další významné precedenty Wittgensteinových přehledných znázornění se řadí Goethova morfologická metoda. Kromě sdílených motivů kritiky některých aspektů vědeckého zkoumání je důležitý zejména Goethův uměle vytvořený model *prarostliny*, který slouží jako schéma vytvořené za účelem studování morfologie rostlin. Ve výkladu sleduji článek Joachima Schulte: *Goethe and Wittgenstein on Morphology*.¹¹⁹

Goethova morfologická metoda vychází z principů, jež Goethe vznáší jako požadavky na svá vědecká bádání. Prvním je určení kritérií pro hledání vhodných objektů, jež mají být shromažďovány, uchovávané, zkoumány a které by měli být následně předmětem teoretizování.¹²⁰ Druhý princip se týká vysvětlení, které by vedlo k přehlednému způsobu

¹¹⁴ Glock, Hans-Johann (ed.) *A Companion to Wittgenstein*. c.d.; str. 118

¹¹⁵ Tamt.; str. 1166

¹¹⁶ Wittgenstein, Ludwig, *The Blue and Brown Books*. c.d.; str. 6

¹¹⁷ Glock, Hans-Johann (ed.) *A Companion to Wittgenstein*. c.d.; str. 1166

¹¹⁸ Clack, Brian R. *Wittgenstein, Frazer and Religion*. c.d. str. 57

¹¹⁹ Breithaupt, F., Raatzsch, R., & Kremberg, B. (eds.). *Goethe and Wittgenstein*. Bern, Switzerland: Peter Lang D. 2018.

¹²⁰ Tamt.; str. 57

uspořádání těchto předmětů.¹²¹ Tyto požadavky vedou Goetha k formulování myšlenky *prvotní rostliny* (či *prarostliny: Urpflanze*). Prarostlina je uměle vytvořený model, jímž Goethe studuje souvislosti mezi rostlinami. Tento model slouží jednak jako prostředek identifikace vývojové fáze rostliny¹²², jednak jako princip přehledného uspořádání rostlin. Obdobně jako Wittgensteinova jazyková hra či osmistěn barev je i prarostlina nástrojem studování a vytváření vztahů v dané zkoumané oblasti. Model prarostliny je metaforou pro vývojový zákon, na jehož základě jsou studovány rostliny (metamorfóza rostlin).¹²³ Předpokladem zmíněného modelu jsou botanické znalosti, podobně jako je předpokladem vynalézání fiktivních jazykových her osvojení jazykových dovedností.¹²⁴ V tomto ohledu je cokoliv uspořádané z částí rostlin instancí představy prvotní rostliny.¹²⁵

Goethova idea prarostliny se neomezuje pouze na botaniku, ale je obecně jako „prafenomén“ cílem jakékoliv přírodní vědy. Takto má optika svůj prafenomén v rozdílu jasu a temnoty, geologie v žule jako prvotním kameni, zoologie v pra-zvířeti, anatomie v intermaxilární kosti.¹²⁶ V případech zoologie a botaniky se tak daný model rovná obecnému vzorci, podle něhož jsou formovány rostliny i zvířata. Tyto prafenomény však nemají být nalezeny ve skutečnosti. Jako vývojová hypotéza nejsou ničím než regulativní ideou a neodkazují k ničemu faktickému, nezávisle existujícímu na tomto modelu.¹²⁷ Využití prafenoménu (prarostliny) spočívá ve vytváření souvislosti ke zkoumané rostlině a následnému popsání postupné proměny. Obdobným způsobem využívá Wittgenstein jazykové hry coby prostředek porozumění vztahů mezi gramatikou slov a vět, tj. vztahů podobností a odlišností v jejich užití. Rozdíl obou autorů tedy kromě zkoumané oblasti spočívá v principu uspořádání. Zatímco Goethův model je temporální, Wittgenstein se zajímá o všechny druhy podobností a formálních spojitostí. Přehledné znázornění přirovnává k obrázkům postupně se proměňující elipsy v kruh.¹²⁸ Takto uspořádané souvislosti nemají prezentovat vývojovou hypotézu, (konstatovat skutečnost, že se kruh fakticky vyvinul z elipsy) nýbrž pouze zaměřit náš zrak k formální spojitosti.¹²⁹ Vývojová (evoluční) hypotéza však může být podle Wittgensteina také pojímána

¹²¹ Tamt.; str. 57

¹²² Tamt.; str. 58

¹²³ Tamt.; str. 59

¹²⁴ Tamt.; str. 59

¹²⁵ Tamt.; str. 59

¹²⁶ Lemaire Eric, Gálvez Jesús Padilla (eds.). *Wittgenstein: Issues and Debates*. Heusenstamm: Ontos Verlag, 2010. str. 35

¹²⁷ Tamt.; str. 43

¹²⁸ Wittgenstein, Ludwig. *Philosophical occasions: 1912-1951*. Klagge James C., Nordmann Alfred (eds.). c.d.; str. 133

¹²⁹ Tamt.; str. 133

pouze z hlediska formální spojitosti.¹³⁰ Styčné body obou autorů lze kromě výše zmíněné analogie shledat v hojném uplatnění pojmů: uspořádání, forma (Gestalt) či změna formy, přehlednost a srovnání.¹³¹ Jedná se o hlavní pojmy Goethovi morfologické metody.

Frazerova *Zlatá ratolest*

Koncept přehledného znázornění má svůj původ ve Wittgensteinově kritických poznámkách knihy *Zlatá ratolest* britského antropologa Jamese George Frazera. Frazer v této knize předkládá rozsáhlou studii o magii, rituálech, mýtech a zvycích rozličných evropských i mimoevropských kultur. Jeho cílem je skrze evoluční teorii předvést, jak se lidstvo z těchto primitivních forem praktik vyvinulo k racionalitě a vědě.¹³² Svou metodou chce dospět k popsání diskontinuity primitivních společností ve vztahu k současné západní společnosti a jejího způsobu myšlení.¹³³ Wittgensteinova kritika představuje zpochybnění Frazerova zdůvodňujícího a vysvětlujícího přístupu a jeho nahrazení přehledným znázorněním, které přispívá k porozumění těchto praktik prostřednictvím popisu a srovnání na základě podobností (či formálních spojitostí) s praktikami, kterým již rozumíme. Tato přehledná znázornění jsou jediným z Wittgensteinových příkladů, na nichž není projasňována gramatika (kterou Wittgenstein rozpracovává následně ve *Filosofických zkoumáních*), nýbrž jen normativní praxe (jazykových her). V protikladu ke studování gramatiky, smysluplnosti vět je zde problematizována smysluplnost praktik, které chce Frazer objasnit vysvětlením. Tato vysvětlení (jako odpovědi na otázku „proč?“¹³⁴) jsou hlavním předmětem Wittgensteinovy kritiky:

V jednom okrese se oběť pomalu usmrcovala ohněm. Postavilo se nízké lešení, které se na jedné straně svažovalo jako střecha; na ně položili merii a údy jí ovázaly provazy, aby se nemohla zmítat. Pak zapálili ohně a k merii kladli žhavá polena, aby se co možná nejdéle válela sem a tam po nakloněném lešení. Čím více slzí totiž prolila, tím hojněji mělo pršet. Druhý den se tělo rozsekalo na kousky.¹³⁵

¹³⁰ Tamt.; str. 133

¹³¹ Breithaupt, F., Raatzsch, R., & Kremberg, B. (eds.). *Goethe and Wittgenstein*. c.d.; Str. 56

¹³² Kober, Michael (ed.), *Deepening Our Understanding of Wittgenstein*. c.d. str. 33

¹³³ Tamt.; str. 33

¹³⁴ Motiv „zákazu vysvětlení“ viz. Clack, Brian R. *Wittgenstein, Frazer and Religion*. c.d. str. 57

¹³⁵ Frazer, James George. *Zlatá ratolest*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007. str. 404

Taková vysvětlení Wittgenstein odmítá, neboť podobné výklady interpretují rituál jako omyl.¹³⁶ Avšak takové vysvětlení není více než pouhá hypotéza.¹³⁷ Frazerova instrumentální forma prezentace ve výsledku praktiky předvádí jako výrazy hlouposti, avšak *nikdy nebude plausibilní říci, že lidstvo dělá všechno toto z hlouposti.*¹³⁸ Postoje zděšení, které stojí za snahou danou událost pochopit, nezmírňuje odpověď výše daného typu. Taková odpověď vede pouze k neporozumění. Wittgenstein je přesvědčen, že rituální praktiku a praktiky podobného charakteru nelze vysvětlit, jelikož nejsou vedeny racionálními motivy. Frazerovy snahy o vysvětlení otázky „*proč se něco tak strašného děje?*“ tak Wittgenstein odmítá větami ve formě „*protože je to strašné.*“¹³⁹ To je pouhým poukazem ke skutečnosti, že děsivost události je tím, co tuto praktiku přivedlo k životu.¹⁴⁰

Nepochopení smyslu praktiky vyžaduje objasnění, obdobně jako jej v případě gramatického problému vyžaduje smysl věty.¹⁴¹ Slova „*Přehledné znázornění zde zprostředkovává porozumění, které spočívá ve vidění souvislosti*“ se v případech rituálních praktik jeví vhodné interpretovat jako vytvoření souvislosti mezi neznámou, problematickou praktikou, jež se jako filosofický problém vyznačuje formou „*nevyznám se v tom*“¹⁴² a jejím objasněním vhodným prostředkujícím článkem, tedy nějakým nám známým jevem. Vytvořením *souvislosti* mezi těmito dvěma jevy problém a nelegitimní otázky po příčinách jednání mizí. Ilustrativním přehledným znázorněním je Wittgensteinova poznámka:

„*Spalování podobizny. Líbání obrázku svého milovaného. To zjevně není založeno na přesvědčení, že to bude mít nějaké specifické působení na předmět, jež obraz reprezentuje. Cílí se tím na uspokojení a tímto je ho dosaženo. Nebo spíše: necílí se tím vůbec na nic; zkrátka takto jednáme a následně cítíme uspokojení.*“¹⁴³

Zde je odmítána představa odůvodnění nám neznámé rituální praktiky jako jednání vycházející z určitého přesvědčení o důsledcích daného jednání. Toho je dosaženo vytvořením článku nám známého případu líbání obrázku, či jména blízkého člověka¹⁴⁴, neboť tato praktika je nám sama o sobě srozumitelná. Nalezeným článkem je vytvořen vztah mezi objasňovaným (problémem)

¹³⁶ Wittgenstein, Ludwig. *Philosophical occasions: 1912-1951*. Klagge James C., Nordmann Alfred (eds.). c.d.; str 119

¹³⁷ Tamt.; str. 123

¹³⁸ Tamt.; str. 119

¹³⁹ Tamt.; str. 121

¹⁴⁰ Tamt.; str. 121

¹⁴¹ Tato věta sama je přehledným znázorněním souvislosti mezi nepochopením gramatiky a nepochopením praktiky

¹⁴² Zde se neporozumění způsobům jednání projevuje otázkou „proč?“

¹⁴³ Tamt.; str. 123 – užívám svůj vlastní překlad (J.S.)

¹⁴⁴ Tamt.; str. 123

a pochopenou praktikou, následkem čehož je další vysvětlování již zbytečné. Činy, jež Wittgenstein k znázorňování využívá označují základnější podoby jednání a vztah ke světu, než je jednání na základě důvodů, či racionálních motivů. Jedná se ovšem o způsoby jednání, jimž lze porozumět. Přehledné znázornění v tomto případě není nic jako všeobsáhlý, vyčerpávající popis. Pro tento pojem (ačkoliv může být rozvíjen v systematické podobě) je esenciální pouze objasňování prostřednictvím popisu vztahů. Tyto vztahy není nutné popisovat jinak než partikulárně, ve vztahu k jednotlivým způsobům jednání.

Gramatika barev

Newtonova a Goethova vědecká koncepce barev

Wittgensteinovou inspirací k tvorbě přehledného znázornění barev je Goethe se svým dílem *o smyslově-morálním účinku barev*. Wittgensteinovu gramatiku barev lze chápat v souvislosti s Goethovou kritikou vědeckého světónázoru, jež se zakládá v zájmu o barvy z hlediska každodenní zkušenosti. Tento zájem vyznačuje základnější rozměr lidského poznání, jež předchází vědecké teorii. Goethe ve svém díle kriticky reaguje na Newtonovu fyzikální teorii barev, opírající se o tezi rozložitelnosti barev ze světla. Newton se ve své *Optice* zabývá především prokázáním rozložitelnosti „bílého“ paprsku světla na jeho složky (základní barvy): červenou, žlutou, modrou¹⁴⁵, z nichž lze složit bílý paprsek zpět¹⁴⁶. Paprsky světla údajně barevné nejsou, jedná se o pouhou sílu s dispozicí vyvolat vjem té či oné barvy¹⁴⁷. Závěry této teorie spočívají v následujících tvrzeních: barvy jsou smyslově vnímatelné vlastnosti odvoditelné z vyčíslitelných vlastností paprsků světla, existuje určitá sada základních barev, mezi kterými existují fixní vztahy.¹⁴⁸ Goethe míří svou kritikou především na vědecký charakter Newtonovy teorie. Z Goethova hlediska tato analýza nepojednává o fenoménech barev, zkoumány jsou spíše skryté skutečnosti, jež jsou předpokládányi podmínkami těchto jevů. Goethova nauka barev je v kontrastu k Newtonově teorii pojata kvalitativně, barvy se v ní neredukují na kvantitativní; tedy nejedná se o zkoumání fyzikální, ale fenomenologické. Analýza jde k jevům a nehledá jejich „skrytou“, vlnovou strukturu. V tomto ohledu je Goethova kritika v souladu s Wittgensteinovým pojetím přehledných znázornění, která kritizují vědecký „světónázor“. Zkoumání se nezabývá fenomény, které jsou „skryté“ ani je neredukuje na fenomény jiné (měřitelné kvantitativní). Na otázky neodpovídá konstrukcí teorie. Jevy, které jsou předmětem zájmu Wittgensteinovy filosofie, jsou vázány na každodenní praxi (jež je konstituována jazykovými hrami dané společnosti) tedy ty, které vždy již známe. Goethe se pokouší analyzovat vztah jevů a jejich účinků na mysl pozorovatele¹⁴⁹, a fyzikální pojetí tak nahrazuje pojetím fenomenologickým, znázorněným na jeho kruhu barev, které Wittgenstein nahrazuje svým pojetím gramatiky barev. K osvětlení problému barev jsou pozorovány fenomény ve vztahu k pravidlům jazykových her a je popsána jejich gramatika. Nabízené schéma není univerzální, ale jedno z možných alternativ k Newtonově či Goethově pojetí.

¹⁴⁵ Newtonova teorie se vyvíjela a základní barvy později tvořily jiný seznam, což ovšem pro náš problém již není podstatné

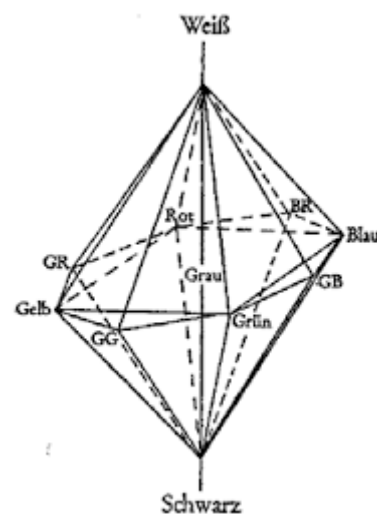
¹⁴⁶ Wittgenstein, Ludwig. *Poznámky o barvách*. Anscombe, G. E. M. (ed.); Praha: Filosofia, 2010. str. 29

¹⁴⁷ Tamt.; str. 29

¹⁴⁸ Tamt.; str. 30

¹⁴⁹ Tamt.; str. 32

Wittgenstein svým popisem gramatiky barev zdůrazňuje neodlučitelnost jazykové praxe pro poznání těchto jevů. Pro konstrukci Wittgensteinova schématu jsou zkoumány běžné projevy porozumění jazyka v praxi. Nepopisují se fakta přírody, ale gramatika. Tímto popisem se nic normativně neovlivňuje, neboť filosofie nechává vše tak jak to je.¹⁵⁰ (jistá rozhodnutí jsou v osmistěnu barev učiněna, ale ta neovlivňují diskurzivní praktiky pojmů barev).

Osmistěn barev

Důležitým příkladem, jež ve Wittgensteinově pozdní filosofii zastupuje přehledné znázornění a jediným z příkladů, kde se pod tímto názvem uvádí explicitně je *osmistěn barev*. Jedná se o trojrozměrný model, na kterém jsou rozmístěny barvy na základě jejich gramatických vztahů. Zmíněný model je příkladem tzv. *pohledu ptačího oka*,¹⁵¹ tj. přehledného znázornění, které reprezentuje celek nějaké oblasti jeho zjednodušující reprezentací ve schématu. Tento typ představuje poddruh přehledného znázornění, jež spočívá ve shrnutí komplexity (znázorňované oblasti) do jednoduchosti¹⁵² (propojením vztahů).

Tím, co ze zmíněného diagramu činí přehledné znázornění, je vztah k Wittgensteinovým poznámkám, na jejichž základě je možné osmistěn vysvětlit jako schéma pojmových vztahů. Wittgenstein pojmy analyzuje na základě všeobecně známých normativních praxí. Zkoumány jsou významy pojmů pro barvy, barevné kombinace a další (zejména) vizuální pojmy, které mohou zprostředkovat porozumění podstaty barev.¹⁵³ *Porozumění, spočívající ve „vidění souvislosti“*¹⁵⁴ se i nadále vztahuje ke způsobům jimiž jsou spjaté významy slov, avšak v modelu osmistěnu věta nabývá i nemetaforického smyslu. Projasňování souvislostí je Wittgensteinovým cílem již ve spise *Poznámky o barvách*, lze je shledat ve větách typu:

¹⁵⁰ Wittgenstein, Ludwig, *Filosofická zkoumání*, c.d.; §109, §124

¹⁵¹ Clack, Brian R. *Wittgenstein, Frazer and Religion*. c.d. str. 58

¹⁵² Baker, Gordon P. *Wittgenstein's method: neglected aspects: essays on Wittgenstein*. c. d.; str. 23

¹⁵³ Wittgenstein, Ludwig, *Filosofická zkoumání*, c.d.; §371: „podstata je vyslovena v gramatice“

¹⁵⁴ Tamt.; §122.

„V případě barev: příbuznost a protikladnost. (A toto je logika).“¹⁵⁵ a „V zelenavé žluté nepostřehuji ještě nic modrého. – Zelená je pro mne zvláštní, samostatnou zastávkou na cestě barev od modré ke žluté, a červená právě tak.“¹⁵⁶

Různé typy těchto vět již objasňují případná nedorozumění a jsou přehlednými znázorněními. Pomáhají nám mít jasno v otázkách typu: jaké barvy jsou základní a jaké složené? Jaké existují mezi barvami vztahy? A podobnými. Takto objasněné souvislosti jsou předpokladem pro konstrukci barevného osmistěnu. Geometrický model tedy činí pouze systematické završení gramatiky barev a je ilustrativním dokladem systematictějšího rozvedení Wittgensteinova pozdního způsobu filosofování. Zmíněné poznámky je nutné přičíst k přehlednému znázornění barevného osmistěnu pro jeho správný výklad, neboť prostorová struktura přehledného znázornění je v tomto případě metaforou gramatických vztahů. Vztahy barevného osmistěnu jsou modelovány na základě pojmu mísitelnosti. Jako „mezičlánky“ barevného osmistěnu figurují vrcholy a přechody, které svým uspořádáním objasňují smysluplnost výrazů, jež vyjadřují barevné kombinace a vylučují možnosti kombinací jiných. Černá a bílá tak například v kombinaci s jinými barvami (červeno-černá, červeno-bílá) tvoří pouze jiné odstínění téže barvy. Gramatika těchto barev dále není kompatibilní s pojmem průhlednosti, důsledkem čehož Wittgenstein tyto barvy odlišuje od ostatních a umísťuje je na vrcholy (jež proti sobě stojí vertikálně). Zbylé barvy jsou rozmístěny horizontálně na osmiúhelníku, na němž jsou nemísitelné barvy postaveny proti sobě. Ostatní barvy jsou na základě kombinovatelnosti rozloženy jako kontinuální přechody (žlutá, žlutozelená, zelená) a objasňují gramatiku výrazů typu „červenožlutá s více červenou“, „červenožlutá s více žlutou.“ V barevném prostoru jsou dále jako smysluplné výrazy uznány výrazy pro barvy typu „červeno-žlutá“, „žluto-zelená“ a vyloučeny kombinace typu „červeno-zelená“ či „modro-žlutá“, jelikož se jedná o slovní kombinace, které nemají v našich jazykových hrách smysluplné použití (v aktuálních jazykových hrách pro ně nejsou stanovena pravidla: lze však takové hry vymyslet). Gramatika takto odlišuje normy reprezentace od faktů (například smíchání červené a zelené, kterou následně nejsme schopni identifikovat pojmem „červeno-zelená“, obdobně jako při vytvoření směsi žluté a modré neurčujeme výsledek směsi jako „žluto-modrá“).

Specifičnost koncepce barev v jejím gramatickém pojetí spočívá v tematizaci norem reprezentace, jež v protikladu k faktům a jejich nahodilým vztahům, nejsou závislé na zkušenosti.¹⁵⁷ O barvách zde nejsou podávány žádné kontingentní informace. Vedle

¹⁵⁵ Wittgenstein, Ludwig; *Poznámky o barvách*; c.d. část 3, §46

¹⁵⁶ Tamt.; §40

¹⁵⁷ Například smíchání dvou odlišných barev

empirického poznání barevných jevů lze gramatickou koncepcí kontrastovat také proti psychologické či fyzikální teorii, z nichž první koncepce barevné jevy vysvětluje z jejich účinků na mysl. Druhá poté z domněle základních abstraktních struktur, které předcházejí zkušenosti. Jisté závěry těchto koncepcí se rovnají metafyzickému zneužití slov, jimž má gramatika barev zabránit. Tato koncepce tvoří schéma, jež je vztaženo k pravidlům slov, která jsou ustanovena v našich jazykových hrách jakožto bazálních schopností rozlišování a činností souvisejících s aplikací pojmů barev a jejich kvalit.¹⁵⁸ Přehledné znázornění v barevném osmistěnu není vyčerpávajícím popisem všech možných gramatických vztahů, nýbrž prostředkem objasňujícím *některé vztahy* gramatiky barev.

¹⁵⁸ Rozlišování těchto kvalit spočívá s užitím pojmů typu „světlejší“, „tmavší“, atp.

Přínos přehledných znázornění v oblastech lidského poznání

Terapeutický pojem filosofie

Wittgenstein svůj filosofický projekt vymezuje jako terapii. Filosofické problémy jsou přirovnávány k nemoci a cílem filosofie je tyto problémy různým způsobem léčit.¹⁵⁹ Destruktivní charakter Wittgensteinovy pozdní filosofie je třeba vysvětlovat z terapeutického příměru: obdobně jako v lékařství je třeba problémy řešit skrze předem osvojené porozumění ve vztahu k aktuálně se vyskytujícím problémům. Pozitivita (léčení) této koncepce filosofie je tedy úzce spjata s její negativní funkcí.¹⁶⁰ Filosofie má smysl, pokud existují problémy spočívající v neporozumění gramatické, které se projevuje problematickou aplikací pojmů. Důsledkem těchto neporozumění mohou vznikat další problémy: snaha o řešení pojmových problémů empirickými metodami, či konstrukce metafyzických teorií. Metafyzikou Wittgenstein rozumí směšování faktických a pojmových problémů, či vědecké postupy (hypotézy a teorie) ve filosofii.¹⁶¹ Metafyzika si činí nároky na prokázání pravdivých vět o esenci reality; její propozice mají formu výroků o faktech.¹⁶² Ve Wittgensteinově filosofii je oproti tomu studována zejména gramatika výrazů: pravidla smysluplného užití slov, jež jsou určujícím předpokladem porozumění světa. Pojmové je proti faktickému důsledně rozlišováno. Cílem filosofie je tematizování těchto základů¹⁶³ poznání, tj. projasňování implicitních norem, které jsou obsaženy v našem každodenním způsobu jednání a či bazální schopnosti pojmového rozlišování: například schopnosti užívat pojmy barev, čísel atp. Svou funkci může filosofie zastávat také ve vztahu k vědám: logice, psychologii, matematice či antropologii, jež se mohou dostat do rozporů v důsledku nedostatečného tematizování pravidel jimi užívaných výrazů. Filosofie na rozdíl od jiných věd nemá svůj specifický předmět, jímž by se zabývala: jejím předmětem je v jistém ohledu vše, totiž pojmy.¹⁶⁴ Ustavení správného užívání výrazů proto musí být ve filosofii předpokládáno: jednak v každodenních formách porozumění, ale také ve specializovaných formách poznání v jednotlivých vědách. Pokud jako předmět filosofického úsilí chápeme již osvojené poznání, je třeba tuto kvalifikaci doplnit o poznámku, že se filosofie zaměřuje na formy deskripce (či normy reprezentace),¹⁶⁵ nikoli o fakta.

¹⁵⁹ Wittgenstein, Ludwig, *Filosofická zkoumání*, c.d.; §309. Wittgenstein v této poznámce mluví o tom, že jeho cílem ve filosofii je: „ukázat mouše narážející na sklo cestu ven.“

¹⁶⁰ Clack, Brian R. *Wittgenstein, Frazer and Religion*. c.d. str. 60

¹⁶¹ Glock, Hans-Johann (ed.) *A Companion to Wittgenstein*. c.d.; str. 241

¹⁶² Tamt.; Str. 241

¹⁶³ Tamt.; § 118; „... *co bouráme, jsou jen vzdušné zámky, a odkrýváme základ řeči, na kterém stály*“

¹⁶⁴ Hacker, P. M. S. *Wittgenstein: Comparisons and Context*. c.d. str. 144

¹⁶⁵ Tamt.; str. 11

Životní forma jako předpoklad porozumění

Předmětem zájmu Wittgensteinovy filosofie je jazyk, chápaný jako předpoklad porozumění světa. Pojem jazyka je interpretován jako „forma“ a ve Wittgensteinových zkoumáních stojí v kontrastu k empirickému pojetí, v němž je jazyk vykládán pouze jako objekt (mluvená slova či písmo). Empiricky chápaný jazyk je tudíž pojat bez nutného vztahu k činnostem a formám porozumění, které svými pravidly *de facto* podmiňuje. Různé typy činností jako projevy porozumění jsou ve Wittgensteinově filosofii sledovány nikoliv z hlediska jejich arbitrárnosti (jako nahodilé skutečnosti), nýbrž z hlediska jejich konstitutivních předpokladů a jsou zastoupeny pojmem *životní formy*. Tento pojem označuje normy každodenního užití jazyka, jež mají svůj základ v praxi. Proti pojmu životní formy je gramatika pouhým větným vyjádřením těchto souvislostí a má je za svůj předpoklad. Oba pojmy však spolu bytostně souvisejí, jak lze ozřejmit na vztahu filosofie k vědě.

Pro filosofické otázky, má pojem životní formy relevanci z důvodu určování smysluplnosti problémů. Otázka „jaký je vztah mezi myslí a tělem?“, může být značně ovlivněna vývojem životní formy, zde například objevem v neurovědě a vést k novým filosofickým debatám.¹⁶⁶ Vývoj vědy zde může mít za následek vznik gramatických problémů a vyžadovat si objasnění gramatických vztahů. Jako příklad lze uvést pojmy volby, svobody, zodpovědnosti a racionality.¹⁶⁷ Podobným typem objasňování pojmových problémů tak hodnota filosofie, v oblasti kognitivních disciplín, spočívá v příspěvku k lidskému porozumění. Pojem porozumění v protikladu k vědění, takto (technicky) odlišuje P.M.S. Hacker¹⁶⁸ na základě typů pravd, k nimž se daný pojem vztahuje. Filosofie se nezajímá o nahodilé, empirické pravdy, nýbrž o pravdy apriorní. Tedy ne o typy pravd, jež lze získat pozorováním nebo prostřednictvím experimentálních metod zkoumání světa.¹⁶⁹ Z apriorních pravd se poté filosofie zajímá o ty, jež neusilují o teoretické (viz. například matematické¹⁷⁰) objevy (tedy se nezajímá o rozšiřování gramatiky), nýbrž o pochopení pravd v již ustanovených strukturách jazyka, a to k terapeutickým účelům. Předmětem filosofie je tedy životní forma (normy lingvistické praxe zkoumané za účelem dosažení jejich přehlednosti). Ve Wittgensteinově filosofii není (přehledným znázorněním) nikdy sjednán objev něčeho nového a nečekaného, nýbrž je dosaženo pouze porozumění normativní vlastnosti lingvistické praxe,¹⁷¹ jež má své vyjádření

¹⁶⁶ Glock, Hans-Johann (ed.) *A Companion to Wittgenstein*. c.d.; str. 238

¹⁶⁷ Tamt.; str. 238

¹⁶⁸ Hacker, P. M. S. *Wittgenstein: Comparisons and Context*. c.d. str. 33

¹⁶⁹ Tamt.; str. 3

¹⁷⁰ Wittgenstein, Ludwig, *Filosofická zkoumání*, c.d.; §125

¹⁷¹ Hacker, P. M. S. *Wittgenstein: Comparisons and Context*. c.d. str. 22

v pojmu životní formy. Jazyk jako univerzální předpoklad lidského porozumění vymezuje oblast zájmu filosofie, čímž nabízí alternativu vědeckému „světonázoru.“ Hodnotu Wittgensteinova filosofického usilování o přehlednost je třeba posuzovat ve vztahu k možnostem odstraňování překážek a sjednávání porozumění v různých oblastech intelektuálního bádání. Tyto překážky charakteristické nemožností „vzdat se“ v určitém úseku „pojmového schématu“ se projevují neschopností jistým způsobem jednat.¹⁷² Zmíněná překážka v jednání může být spjatá s formou zdánlivého poznání, „metafyzického zneužití slov“, jež je terčem Wittgensteinovy kritiky ve Filosofických zkoumáních.¹⁷³ V řadě případů se jedná o chybnou podobu epistemologie, jejíž omyl se nachází v překračování hranic smysluplného užití výrazů.¹⁷⁴ Zdrojem této metafyziky je v současné době často věda¹⁷⁵, pročež je třeba metod pojmových zkoumání, jež implicitní předpoklady správné aplikace pojmů činí srozumitelnými.

Hodnota Wittgensteinovy filosofie tak spočívá především v metodě, jež přichází s porozuměním povahy filosofického problému a způsobu, jak jej řešit. Potřeba přehledných znázornění často vzniká v důsledku komplexity pojmových vztahů, které jsou příčinou „nepřehlednosti.“ Pozitivnější smysl filosofie lze shledat v těch typech filosofických problémů, jež není nutné přímočaře kvalifikovat Wittgensteinovými terapeutickými příklady (nedorozumění, nesmysl, nepřehlednost). Tyto příklady lze opustit u otázek typu „co je vědění?“, „co je krása?“, „co je pravda?“ či zkoumáním gramatických souvislostí slov „poznání“, „skutečnost“, „uznání“ a podobných, jimiž lze dospět k rozpoznání netriviálních pojmových souvislostí „každé poznání nakonec závisí na uznání.“¹⁷⁶ Ne každé pojmové pravdy jsou tedy truismy¹⁷⁷, jak tomu je často v případě gramatických vět. V podobných projasněních gramatických souvislostí jazyka, lze opustit Wittgensteinova srovnání „filosofie jako terapie“ a pro otázku „co je filosofie?“ hledat přehledná znázornění nová. Pojem přehledného znázornění se svým znázorňováním životní formy tak vztahuje na implicitní logiku našeho každodenního způsobu jednání, na rozmanité typy činností, jimž lze porozumět. Mezi tyto oblasti patří kromě vědy také například umění či náboženství.

¹⁷² Wittgenstein, Ludwig, *Filosofická zkoumání*, c.d.; §146: „kritériem pochopení zůstává způsob použití.“

¹⁷³ Tamt.; §116

¹⁷⁴ Hacker, P. M. S. *Wittgenstein: Comparisons and Context*. c.d. str. 10

¹⁷⁵ Tamt.; str. 10

¹⁷⁶ Wittgenstein, Ludwig; *On Certainty*; Anscombe, G. E. M., Wright, George Henrik von (eds.). Oxford: Blackwell, 1969. §378. – užívám svůj vlastní překlad (J.S.)

¹⁷⁷ Glock, Hans-Johann (ed.) *A Companion to Wittgenstein*.c.d.; str. 241

Závěr

Tato práce měla za účel představit Wittgensteinův pojem přehledného znázornění, metody objasňování pravidel jazyka, jejímž cílem je řešení filosofických problémů. Přehledné znázornění bylo vysvětleno jako funkce prostředků („mezičlánků“), jež řeší nepochopení norem reprezentace. Zmíněným prostředkům nelze (pro jejich rozmanitost) připsat žádnou shodnou vlastnost a lze je charakterizovat pouze tím, že jejich smyslem je nechat filosofický problém „zmizet“ tj. odstranit nepochopení filosofického problému, upomenutím způsobů, jimiž jsou výrazy běžně užívány. K žádaným výsledkům se dospívá prostřednictvím vytvoření souvislostí mezi nepochopenou gramatikou a článkem, který objasňuje možné způsoby užití problematického výrazu. Tato metoda tak vychází z chápání povahy filosofických problémů jako problémů gramatických, má za předpoklad Wittgensteinovu metodologii a pojmové nástroje.

Wittgensteinova metoda přehledných znázornění má základ v odmítnutí vědecké metodologie, tj. a) kauzálního vysvětlování b) konstrukce teorií a stanovování hypotéz c) empirických metod pozorování a experimentu. A jejím nahrazením popisu gramatiky jazykový her. Ve filosofii jsou problémy řešeny nikoliv obecně, nýbrž vždy ve vztahu ke specifické gramatice. Znázornění nemají povahu „dogmat“, tj. popisované jevy nejsou prezentovány formou nutné souvislosti (z nichž jeden je zakládající), nýbrž možných souvislostí: jsou znázorňovány různé „srovnávací objekty.“ Wittgensteinova obecná strategie řešení filosofických otázek mezi kognitivními disciplínami zaujímá roli „terapie“, jejíž smysl se nachází především v pochopení podstaty filosofických problémů a schopnosti podat k těmto problémům vhodná řešení. Takto je hlavním předmětem filosofického úsilí dosahování přehlednosti, jež je třeba chápat jako metaforu pro prezentování souvislostí mezi způsoby užití slov.

V práci jsem dospěl k závěru, že smysl Wittgensteinovy filosofie je především kritický, spočívající v odmítání neoprávněných vědeckých metod, které jsou ve filosofii nahrazeny metodami pojmových zkoumání. Filosofie se oproti vědě nezajímá o rozšiřování vědění, ale o normy jazykové praxe s cílem předcházení pojmovým problémům či úsilí o jejich řešení. Filosofie je chápána jako kognitivní disciplína, která přispívá lidskému porozumění a využívá metod komparativního užití jazyka, jimiž popisuje pojmové souvislosti.

Seznam literatury

- Baker, Gordon P. Wittgenstein's method: neglected aspects: essays on Wittgenstein. Malden: Blackwell, 2004.
- Breithaupt, F., Raatzsch, R., & Kremberg, B. (eds.). Goethe and Wittgenstein. Bern, Switzerland: Peter Lang D. 2018.
- Clack, Brian R. Wittgenstein, Frazer and Religion. London: Macmillan Press LTD 1999.
- Lemaire Eric, Gálvez Jesús Padilla (eds.). Wittgenstein: Issues and Debates. Heusenstamm: Ontos Verlag, 2010.
- Frazer, James George. Zlatá ratolest. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007.
- Glock, Hans-Johann. A Wittgenstein dictionary. Malden: Blackwell, 1996.
- Glock, Hans-Johann., Hyman, John (eds.). A Companion to Wittgenstein. West Sussex: John Wiley & Sons, 2017.
- Beale Jonathan, Kidd Ian James (eds.). Wittgenstein and Scientism; Oxon: Taylor & Francis, 2017.
- Kolman, Vojtěch. O čem se nedá mluvit, o tom se musí zpívat: od formy zobrazení k formám života. Praha: Filosofia, 2017.
- Wittgenstein, Ludwig; On Certainty; Anscombe, G. E. M., Wright, George Henrik von (eds.). Oxford: Blackwell, 1969.
- Kober, Michael (ed.). Deepening Our Understanding of Wittgenstein. Amsterdam - New York: Rodopi, 2006.
- Hacker, P. M. S. Wittgenstein: Comparisons and Context. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Wittgenstein, Ludwig. The Blue and Brown Books. Kenny, Antony (ed.). Oxford: Blackwell, 2006.
- Wittgenstein, Ludwig. Poznámky o barvách. Anscombe, G. E. M. (ed.); Praha: Filosofia, 2010.
- Wittgenstein, Ludwig. Philosophical occasions: 1912-1951. Klagge James C., Nordmann Alfred (eds.). Indianapolis: Hackett, c1993.
- Wittgenstein, Ludwig. Filosofická zkoumání. Praha: Filosofia, 1998.